

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA PREZIDENTLIK INSTITUTI VA UNING SIYOSIY-
HUQUQIY MAZMUNIGA OID ILMIY- NAZARIY YONDASHUVLAR

Rashidova Mahliyo Baxtiyor qizi

Mirzo Ulug`bek nomidagi O`zbekiston

Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Siyosatshunoslik yo`nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola davlat boshqaruvini demokratlashtirishdagi prezidentlik institutining tutgan o`rni va ahamiyati, prezident faoliyatining tizimli va samarali mexanizmini yaratish masalalarini tahlil etishga va ularni huquqiy va amaliy jihatdan takomillashtirishga bag`ishlangan.

Kalit so`zlar: Prezident, Prezidentlik instituti, davlat boshqaruv shakli, ijro hokimiyati, parlament.

KIRISH

Bugungi kunda zamonaviy davlatlarning ko`pchilik qismi boshqaruvning respublika shakliga ega bo`lgan davlatlar bo`lib, ularda davlat boshqaruv tizimi ma`lum bir yo`nalish bo`yicha saylangan oliy hokimiyat organlariga asoslangan. Prezidentlik instituti boshqaruvning respublika shaklidagi davlatlarda davlat hokimiyati tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi.

Demokratik nuqtai nazardan qaralsa, prezidentlik instituti xalqning o`ziga xos g`alabasi sanaladi, chunki davlatda prezidentlik institutining mavjudligi to`g`ridan to`g`ri saylovlar orqali yoki xalq tomonidan saylangan vakillar orqali o`z xalqining irodasini amalga oshiradigan Prezident lavozimiga eng munosib nomzodga ovoz berish imkoniyatini beradi.

„Prezident“ so`zi lotincha „praesidens“ so`zidan kelib chiqib, so`zma-so`z tarjimasi „oldinda o`tiruvchi“ ma`nosini anglatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Huquqshunos olim N.A.Saxarov o`z asarlarida qadimda turli yig`ilishlarda raislik qilgan shaxsga Prezident deb murojaat qilishi odat bo`lganligini ta`riflaydi. Biroz vaqt o`tgach, ism lavozimga aylantirildi. Shunday qilib, hukmron shaxs sifatidagi „prezident“ tushunchasi haqidagi birlamchi g`oyalar tug`ildi.

Davlat boshlig`i sifatida prezidentlik instituti alohida o`rin tutib, dunyoda birinchi bo`lib, ushbu lavozim 1787-yilda qabul qilingan Amerika Qo`shma Shtatlari Konstitutsiyada o`z ifodasini topdi. Yevropada prezidentlik instituti 1848-yilda ikkita mamlakatda, ya`ni Fransiya va Shvetsariyada paydo bo`ldi. Hozirga kelib BMT tarkibidagi 150 tadan ortiq mamlakatlarda Prezident lavozimi joriy etilgan.

O.T.Voloshukning fikricha, Prezident davlat boshlig`ining yuridik shakli sifatida hokimiyat tabiati haqidagi demokratik qarashlarning rivojlanishi natijasida xalq hokimiyatchiligining timsoli sifatida vujudga keladi.

B.P.Yeliseyev ushbu institutning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni ko`rsatadi:

- Prezident saylab qo`yilgan davlat rahbari bo`lib, u ijro hokimiyatiga boshchilik qilishi mumkin va davlat hokimiyati bo`linishi tizimida arbitr vazifasini bajaradi;

- tashkiliy jihatdan Prezident hech kimga bo`ysunmaydi hamda davlat hokimiyatining boshqa oliy organlaridan mustaqilligining yuqoriligi bilan ajralib turadi;

- Prezidentlik lavozimining siyosiy xarakteri yuqori bo`lib, davlat ichki va tashqi siyosatini shakllantirish, davlat ishlariga siyosiy rahbarlikni amalga oshirishda Prezidentning o`rni ustuvor sanaladi.

V.A.Shatili prezidentlik instituti- Prezident saylovi, Prezident funksiya va vakolatlari, vakolat muddati va uni tugatish tartibi, konstitutsiyaviy-huquqiy ma`suliyati, shuningdek, Prezident huzuridagi muassasalar faoliyatini tartibga soluvchi normalar tizimi deb ta`rif beradi.

Shuningdek, Konsitutsiyamizning 105-moddasida O`zbekiston Respublikasining Prezidenti davlat boshlig`idir va davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta`minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Bundan o`ttiz uch yil avval, ya`ni 1990-yil 24-martda demokratiya jarayonlarini yanada rivojlantirish, siyosiy o`zgarishlarni chuqurlashtirish, konstitutsion tuzumni, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va xavfsizligini mustahkamlash, O`zbekiston Respublikasi davlat hokimiyati va boshqaruvi oliy organlarining o`zaro aloqasini takomillashtirish maqsadida MDH davlatlari ichida esa birinch bo`lib O`zbekiston Respublikasida Prezident lavozimi ta`sis etildi.

O`zbekiston tarixida ilk daf`a joriy etilgan Respublika Prezidenti lavozimi yangi O`zbekiston davlat hokimiyati organlari tizimida markaziy o`rinni egalladi. U siyosiy tizimning o`zagi bo`lib qoldi. Prezidentlik hokimiyatida Prezidentning davlat boshlig`i vakolatlari mujassamlashgan. Bu hokimiyat jamiyatdagi barqarorlikning va O`zbekiston islohotlar yo`lidan muvaffaqiyatli olg`a borishining kafolati bo`lgani holda, yangi o`zbek davlatchiligi binosining asosiy tayanchiga aylanib qoldi.

O`zbekistondagi Prezidentlik institutining o`ziga xosligi shundaki, bizda davlat boshlig`ining vakolatida fuqarolarning huquqlari va erkinlariga, O`zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya etilishiga kafillik belgilanganligi, davlat hokimiyati organlarining kelishilgan holda faoliyat yuritishini hamda hamkorligini ta`minlashi, Prezident saylovi kuni Konsitutsiyada aniq belggilab qo`yilgani, saylov komissiyalarining a`zolari

saylovdan manfaatdor biron bir partiya a`zosi, yoki nomzod, uning ishonchli vakili bo`lishi mumkin emasligi, Prezident saylovining moliyaviy ta`minoti davlat mablag`lari tomonidan qoplanishi va teng taqsimlanishi, nomzodlardan hech qanday saylov garovi, saylov fondini tashkil etish talab qilinmasligi, nomzodlarga saylovoldi tashviqotni o`tkazish uchun davlat hisobidan teng efir vaqti va bosma maydon ajratilishi, yig`ilishlar va uchrashuvlar o`tkaziladigan vaqt hamda joy haqida saylovchilarga barvaqt xabar qilinishi, davlat organlari, jamoat birlashmalari, korxonalarining, muassasalarning, tashkilotlarning rahbarlari, fuqarolarning o`zini o`zi boshqarish organlari O`zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodlarga saylovchilar bilan uchrashuvlar o`tkazishni tashkil etishda, zarur ma`lumot va axborot materiallari olishda yordam ko`rsatishlari shartligi kabilarda ko`rishimiz mumkin.

O`zbekistonda Prezidentlik institutining xalqimiz hayotiga yaqinligini mustaqillik yillarida bo`lib o`tgan Prezident saylovlarida saylovchilarning 90 % dan ortig`i ishtirok etganligidan ham bilib olishimiz mumkin. Jahonning ko`plab davlatlarida bu raqam odatda o`rtacha 50-60 % dan oshmasligini ko`rishimiz mumkin.

Shu ma`noda prezidentlik instituti demokratik institut hisoblanib birinchidan, O`zbekiston Respublikasining Prezidenti O`zbekiston Respublikasining fuqarolari tomonidan umumiy, teng va to`g`ridan-to`g`ri saylov huquqi asosida yashirin ovoz berish yo`li bilan saylanadi va fuqarolarning davlat ishlarini boshqarishda vakilligini ta`minlashdek konstitutsiyaviy funksiyani bajaradi. Ikkinchidan, Prezident lavozimiga nomzod bo`lishda O`zbekiston Respublikasi barcha fuqarolari bir xil huquq va erkinliklarga ega bo`lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e`tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat`i nazar, qonun oldida tengdirlar. Ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy va mulkiy ahvoliga, irqiy yoki milliy manubligiga, jinsi, ma`lumoti, tili, dinga munosabatiga, mashg`ulot turi va xususiyatiga qarab O`zbekiston Respublikasi fuqarolarining saylov huquqini biron-bir tarzda bevosita yoki bilvosita cheklash taqiqlanadi. Uchinchidan, Prezident saylovi demokratik standartlarda belgilangan holda halollik bilan ochiq, shaffof o`tishi, erkin, ixtiyoriy, haqiqiy va adolatli tashkil etilishi va o`tkazilishi Konsitutsiya va qonunlarimizda belgilab qo`yilgan. To`rtinchidan, Prezident vakolatlari Konsitutsiya va qonunlarda belgilab qo`yiladi. Ya`ni bunda demokratik saylovlar orqali saylab qo`yilgan vakillari orqali xalq ishtirok etadi. Beshinchidan, monarxiyadan farqli o`laroq, Konsitutsiyamiz 1-moddasiga asosan O`zbekiston –suveren demokratik respublika bo`lganligi bois Prezidentning lavozimida bo`lish vaqti konstitutsiyaviy asosda ma`lum muddatlar bilan chegaralangan. Ya`ni asosiy qonunimizga asosan 7 yil muddatga saylanadi. Bu ham demokratik standartlardan bo`lib, xalq davlat hokimiyatining manbai sifatida davriy asosda o`z nomidan, ya`ni xalq nomidan ish olib borishi mumkin bo`lgan shaxsni muqobillik asosida saylab turish imkoniyatiga ega bo`lishi lozim. Oltinchidan, respublika Prezidenti lavozimiga kirishish oldidan xalq saylangan oliy vakillik organi – Oliy Majlisda

qasamyod qabul qilishi ham o'z qasamyodida birinchi jumla „O'zbekiston xalqiga sadoqat bilan xizmat qilishga“ degan jumlaning o'ziyoq demokratiyaning belgilari sifatida aytilgan demokratiya xalqdan chiqishi, demokratiya xalq tomonidan va xalq manfaatlari yo'lida oshirilishiga yaqqol misol bo'la oladi. Yettinchidan, prezidentlik instituti huquqiy davlatning muhim va ajralmas belgisi – hokimiyat bo'linishi prinsipining tarkibiy qismidir.

Prezident lavozimining joriy etishi o'zbek davlatchiligi tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, „Prezident institutining joriy etilishi – respublikamiz uchun suverenitet va davlatchilikda prinsip jihatdan yangi bosqichga o'tilishini bildiradi. Chunki shunchaki emas, balki haqiqiy davlatchilik hokimiyatning bunday tuzilmasini qo'lga kiritish imkoniyatiga ega, ... Prezident boshqaruvini hayotning o'zi, qayta qurishning mantig'i, mohiyati, uning murakkab va ziddiyatli jarayonlari taqazo etdi“.

Dastlabki bosqichda prezidentlik instituti davlat hokimiyati tizimida markaziy o'rinni egallab, siyosiy tizimning o'zagiga aylandi. Demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatining poydevorini barpo etish hamda davlatning bosh islohotchi bo'lishi zarurati o'tish davrida Prezident zimmasiga katta ma'suliyat va strategik vazifalarni hal etish zaruratini yuklash barobarida uning keng vakolatlarga ega bo'lishini taqazo etdi. Prezident davlat va ayni vaqtda ijro etuvchi hokimiyat boshlig'i sifatida islohotlarning tasabbuskori, yangilanish va o'zgarishlar jarayonini harakatga keltiruvchi asosiy kuchga aylandi.

Demokratiyaga o'tish jarayoni strategiya va taktik jihatdan kuchli prezidentlik bo'lishini taqazo etadi, Prezident nafaqat modernizatsiyalshni amalga oshirishi, balki demokratik huquq va erkinliklarning haqiqiy kafili bo'lishi, jamiyatda buzg'unchi jarayonlarning ta'sirini yo'q qilish, bartaraf qilish imkoniga ega bo'lishi lozim edi.

Milliy davlatchilik asoslarini shakllantirishga qaratilgan islohotlar natijasida siyosiy va iqtisodiy hayot, davlat va jamiyat qurilishining barcha jabhalarini yanada demokratlashtirish va erkinlashtirish, mustaqil sud tizimi, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy faolligini oshirish hamda fuqarolik jamiyatini barpo etishning mustahkam poydevori yaratilib, demokratik islohotlar ortga qaytmas jarayonga aylandi.

Ushbu mustahkam poydevor asosida mamlakatimizni jadal isloh etish va modernizatsiya qilishning yangi davri – milliy taraqqiyotimizning keying mantiqiy bosqichi izchil davom etmoqda. Faol demokratik yangilanishlar va mamlakatni modernizatsiya qilish davri hisoblanmish ushbu bosqichda davlat hokimiyati tizimida prezidentlik institutining o'ni va roliga oid muhim demokratik o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda mamlakatimizda prezidentlik instituti O'zbekistonni davlat mustaqilligiga erishishning asosiy omili bo'ldi,

respublikamiz uchun suverenitet va davlatchilikda prinsip jihatdan yangi bosqichga o`tilishini bildirdi hamda prezidentlik instituti qaysidir ma`noda davlat mustaqilligi kafili hamda davlat ramziga aylandi.

Prezidentlik instituti ta`sis etilishini hayotning o`zi, murakkab va ziddiyatli jarayonlar yechimi taqazo etdi. Prezidentlik instituti huquqiy davlatning muhim belgisi bo`lgan hokimiyat bo`linishi prinsipining tarkibiy qismi sifatida huquqiy tizimimizga kiritildi. Prezident lavozimi ta`sis etilishi bilan qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud tarmoqlari faoliyatini o`zaro kelishtirish, avvalo qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi organlari faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlari yaratildi.

Prezidentlik instituti jamiyatdagi barqarorlikning kafolati bo`lgani holda, yangi o`zbek davlatchiligi binosining asosiy tayanchi vazifasini bajarmoqda.

O`zbekistonda ta`sis etilgan Prezident lavozimining huquqiy asoslarini tahlil qilib baralla aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda Prezidentning saylanishi, vakolatlari demokratik standartlarga to`la mos keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O`zbekiston Respublikasi Konsitutsiyasi. – T : O`zbekiston, 2023.
2. Sh.X.Athamboyeva : „ Prezidentlik instituti tushunchasining nazariy-huquqiy asoslari“.
3. R.H.Sultonova : „ Zamonaviy davlat organlari tizimida prezidentlik institutining tutgan o`rni va ahamiyati“.
4. <https://consitutsion.uz> : M.Mirakulov : „Prezidentlik institutining mohiyati va ahamiyati“.